

Pasarofça Antlaşması'nda sınır belirleme çalışmaları (Eсна-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib'e göre)*

Boundary determination studies in the Treaty of Passarowitz (According to Esna-ı Musalahada Tevârüd Eden Mekâtib)

Gönderim Tarihi / Received: 30.09.2021

Mustafa ÖĞE¹

Kabul Tarihi / Accepted: 22.02.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.1002935](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1002935)

ÖZ: Araştırmanın ana kaynağını oluşturan Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib, Topkapı Sarayı Müzesi Revân Kitaplığında 1949, 1950, 1953 numaralarda kayıtlı olup üç nüshası mevcuttur. Ayrıca Suver-i Mekâtib-i Musâlahâ-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame ve Mukâtaba-i Mukâleme ve Mecmu'a-i Mekâtib isimleriyle katalogda kaydedilmiş yazmaların da bu yazma ile büyük oranda benzer mektupları içermesi dolayısıyla bu yazmanın farklı nüshaları olduğu tespit edilmiştir.

Yazmalar Pasarofça Antlaşması sürecinde Osmanlı delegelerinden gelen ve delegelere gönderilen mektuplar ile arabuluculuk yapan devletlerin elçilerinden ve Avusturya ve Venedik devletlerinden gelen ve bu devletlere gönderilen mektupları içermektedir. Mektupların içeriğinde o dönem Osmanlı diplomasisinin işleyişi, dış ilişkiler ile ilgili protokol kurallarına dair önemli ipuçları yer almaktadır. Ayrıca devlet görevlilerinden gelen mektupların içeriğinden Osmanlı Devletinde sefer esnasında ve sonrasında bilgi akışının nasıl sağlandığı ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Yazmadaki mektuplarda yer alan bir diğer önemli konu da sınır tespit çalışmaları ile ilgilidir. Bu mektuplardan o dönemde sınırların tespitinde izlenen yollar, anlaşmazlık meydana gelmesi durumunda bu problemlerin nasıl çözümlendiği ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgileri ihtiva etmesi yazmanın değerini daha da arttırmaktadır. Son dönemde Osmanlı Devletinde sınır tahdidi ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yazmanın içeriğindeki bu bilgiler aynı zamanda bu çalışmalara da ışık tutacaktır. Bu çalışma ile Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib isimli yazmada yer alan bilgilere göre sınır belirleme çalışmaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pasarofça Antlaşması, Sınır tahdidi, Diplomasi

ABSTRACT: Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib is registered in the Topkapı Palace Museum Revân Library with the numbers 1949, 1950, 1953 and it has three copies. Additionally, due to the presence of highly similar letters between mentioned manuscript above and the manuscripts registered with the name of Suver-i Mekâtib-i Musâlahâ-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame, Mukâtaba-i Mukâleme, and Mecmu'a-i Mekâtib, it has been determined that there are different copies of that mentioned manuscript Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib

Manuscripts include the correspondences sent to and from Ottoman delegates with the correspondences sent to and from the ambassadors of the mediating states and the Austrian and Venetian states. In the content of these correspondences, there are important cues about the way of functioning of Ottoman diplomacy at that time and the rules related to protocol regarding foreign affairs. In addition, it is possible to find information on how the information flow was provided during and afterwards the Ottoman Campaign from the content of the correspondences received from state officials.

Another important subject in the correspondences in the manuscripts is related to border restriction studies. These correspondences include information on the ways followed in the border restriction process at that period of time and how the problems were resolved in the case of disagreements. Having this information in it increases the value of manuscripts further. In the last periods of the Ottoman Empire, studies on border restriction were initiated. This information in the content of the manuscript will also shed light on these studies. With this study, the attempt will be made to disclose the border restriction studies according to the information in the manuscript named Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib.

Keywords: Treaty of Passarowitz, Border restriction, Diplomacy

* Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör Dr., Balıkesir Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, mustafaoge@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2834-5575>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

Ever and anon, diplomacy has been unequal to the task of resolving conflicts in interstate affairs. As a result of the inability to resolve conflicts by peaceful means, the occurrence of wars is inevitable. While wars end with the peace treaties that were concluded as a consequence of them, the territorial losses and gains by the opposing parties become the case. In the period after the Karlowitz Treaty, Austria-Hungary, Venice, and Russia started to follow an expansionist policy against the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, on the other hand, turned to the policy of recovering the lost territories after the Karlowitz Treaty. This policy that is followed and the conflict of the interests of the states emerged as developments that incite the wars between the parties. Depending on this development, both the increase in the numbers of wars and the changes in borders between the countries are expected. The frequent changes of borders make border restriction studies extremely important. Even though the borders were determined within an outline while the peace treaties were concluded, committees had to be constituted again for the border restriction studies. The borders are determined on the spot via mutual negotiations through the officials determined by the states of the parties of the treaty. Due to the fact that subject of border restriction is an extremely important issue, it has captured the attention of researchers and studies on this subject have started to increase in recent years. To give some examples about the studies carried out, the following ones can be mentioned; Venedüklü İle Dahi Sulh Oluna 2017 (Make Peace Even with Venetian) by Güner Doğan, Pasarofça Anlaşması'na göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar 2018 (Border Jurisdiction According To The Passarowitz Treaty And New Determined Borders) and XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Anlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi 2018 (An Example of Boundary and Border Jurisdiction Belonged to the XVIII. Century: Determination of Belgrade Borders According to the Karlowitz Agreement) by Uğur Kurtaran, Sava ve Uno Nehir Bölgelerinde Osmanlı-Habsburg Sınır Tahdidi 2020 (Border Constraint in the Environments (Zones) of Sava and Tuna River (1741)) by Mehmet Solak. Recently, the number of studies on border restriction have started to increase. In our paper, the border restriction studies were evaluated by using the letters in the manuscript of Esnâ-ı Musalahada Tevârüd İden Mekâtib and its copies.

Methodology

Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib is registered in the Topkapı Palace Museum Revân Library with the numbers 1949, 1950, 1953, it has three copies. Besides, the conclusion that there are different copies of this manuscript was reached due to the fact that the manuscripts recorded in the catalogue with the names of Suver-i Mekâtib-i Musâlaha-i Nemçe, Mukâvele-i Musâlame and Mukâtaba-i Mukâleme and Mecmu'a-i Mekâtib contain highly similar letters with the previously mentioned manuscript. Hence, it was found that the manuscript named Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib is comprised of six copies instead of three. Among the correspondences in the manuscripts, there are letters both sent to and from Pasha Silahdar İbrahim and Chief of Artillerymen (Yirmisekiz Çelebi) Mehmet Efendi, who were commissioned by the Ottoman Empire for the Treaty of Passarowitz. Additionally, in the manuscript, there are correspondences that were written by the officials commissioned for the border restriction studies. These correspondences, which include highly valuable information, also contains illuminating information on border restriction studies. The Ottoman Empire commissioned Thessaloniki Governor Mustafa Pasha, Adana Governor-General Mustafa Pasha and Bosna Seraskeri (i.e. head of military force) Osman Pasha for the border restriction duty. Nonetheless, in the manuscript, there isn't any information about the commissioning of Niğbolu's Governor Vizier Ahmet Pasha. The absence of letters belongs to Vizier Ahmet Pasha can be considered as an important deficiency. On the other hand, including other letters of other officials is highly important in terms of revealing how the border restriction studies were carried out. In our paper, based on these correspondences in our manuscript named Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib, the determination of border studies in the Treaty of Passarowitz will be presented. Another point that must be mentioned in this respect, the evaluations were made in accordance with the information only included in the content of the manuscript.

Findings and discussion

In the research, the letters in Esna-ı Musalahada Tevarüd Eden Mekâtib were analyzed and the findings obtained as a result of the research are given below.

Results and recommendations

The border restriction studies are highly lengthy and need a great deal of work. The borders are formed through negotiations of delegates while the treaties of peace are signed. Although determining borders in the duration of agreement resolves the problems partially, renegotiations are required to be done by the parties in order to identify the location of the “Humkas” (i.e. they are boundary stones put to determine borders in the cases where there is no natural boundary landmark such as rivers etc.). The fact that the determined borders aren't very clear during the agreements makes these negotiations much more important. These commissioned personnel skills on the diplomacy for this duty enable them to obtain some gains on behalf of their countries. For this reason, it is important that people who will be assigned to the border restriction studies should both be skilled in the field of diplomacy and be the people who know the region quite well. Even if the people in the committees know the region they are present in well enough, this doesn't prevent incidents of disagreement from occurring. In the event of the occurrence of disagreements, consulting a reliable witness of trusted people is one of the methods used by these committees. If the problems are solved and an agreement is reached after the reliable witness of trusted people of the parties, the locations of Humkas are determined by the commissioned personnel for the border restriction.

It is obvious that border restriction is a difficult process that will take time, considering those days' opportunities. The occurrence of circumstances such as sickness from time to time, inconvenient climate conditions inhibiting the border restriction process is one of the reasons that prolongs these negotiations. Examples of situations to this such as the overflow of rivers or severe winters due to excessive rainfall can be given.

The diplomatic skills of those who were commissioned to conduct the negotiations could result in some territorial gains in favour of their own states. In the phase of determination of the Humkas, the diplomacy skills of those who were assigned to these commissions become prominent. Besides, the commissioned personnel needed to have good knowledge of the region which is subject to border restriction.

In this case, the necessity of commissioning local administrators who have good knowledge of the region where the border restriction studies will be made as assistants to the commissions becomes evident. Therefore, the fact that commissions consist of very large delegations is an expected situation. The correspondences in the manuscripts of Esna-ı Musâlahada Tevârüd İden Mekâtib and its copies are an important source in terms of the border restriction studies. Since there are letters from the officials who were served personally in the border control commissions, it contains important information in terms of clarifying this issue.

Giriş

Karlofça'dan Prut'a Kutsal İttifak'ı parçalama politikası

Osmanlı Devleti Karlofça anlaşmasında (26 Ocak 1699) büyük toprak kayıplarına uğramış ve öncelikli olarak bu kaybettiği toprakları kurtarma siyasetine yönelmiştir. Sultan III. Ahmet döneminde devletin benimsediği temel politika bu yönde şekillenecek, Pasarofça Anlaşmasına kadar geçen dönemde genel hatlarıyla bu politika sürdürülürken bu anlaşmadan sonra Batı'nın üstünlüğünün kabul edilerek Batı tarzı ıslahatlar yapma şeklinde değişecektir (Kurtaran, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri, 2014 Mart). Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak karşısında aldığı ağır yenilgi devletin toparlanabilmesi açısından yeni bir savaşa girmemesi ve gücünü toparlayabilmesi için zamana ihtiyacı olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktaydı. Sultan III. Ahmet (1703-1730) bu dönemde yeni bir savaşa girme taraftarı değildi. Bu dönemde meydana gelen Veraset Savaşları'yla İsveç ve Rusya arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda taraf olunmadığı gibi aynı zamanda İran ile de iyi ilişkiler kurulmaya gayret edilmiştir (Aktepe, 1989).

Gelişen olaylar her ne kadar Osmanlı Devleti barışı sürdürmek için özen gösterse de buna müsaade etmeyecektir. Kutsal İttifak Devletleri ile olan savaş ve bu savaşta alınan ağır yenilgi Osmanlı Devletini temkinli hareket etmeye zorlayacaktır. Ama diğer yandan da kaybedilen toprakların kurtarılması isteği bir çıkmaza doğru Osmanlı dış politikasını zorlayacaktır. Bu noktada en iyi çözüm yolu bu ittifakı parçalamak suretiyle kaybedilen toprakları kurtarma politikası olabilirdi. Lehistan ile Rusya arasında yaşanan anlaşmazlıklar dolaylı yönden aslında Osmanlı Devleti'nin bu politikasını uygulayabilmesi için uygun zemini de ortaya çıkarmış oldu.

İsveç ve Rusya arasında süren mücadeleler 1709'da İsveç Kralı XII. Şarl'ın Paltova'da mağlup olmasıyla sonuçlanmış ve İsveç Kralı Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı-İsveç ittifakından çekinen I. Petro mevcut dostluğa sadık kaldığını bildiren mektuplar gönderiyordu (Kurat, 1951). İsveç kralı Osmanlı Devleti'ne sığındıktan sonra memleketine dönme arzusuyla 2000 civarında askerini Boğdan'ın Piçova bölgesine göndermeye karar vermişti. Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'nın uyarılarına rağmen İsveç kralı Şarl 700 kadar askerini Çernaviç (Piçova) bölgesine yollamıştı. Boğdan Voyvodasının durumu Ruslara haber vermesinden dolayı Rus kuvvetleri ani bir baskın ile bu birliği perişan ettiler (Uzunçarşılı, 1988). Rusların Osmanlı sınırlarına tecavüzü bir savaş sebebi idi. Ancak Rus elçisi bu meseleyi bir savaşa dönüşmeden çözme becerisini göstermiştir. Ruslara meyletmiş olan Boğdan Voyvodası Mihal Rakoviçe azledildi (Uzunçarşılı, 1988). Rusya'nın Balkan toplulukları üzerinde sürekli nüfuzunu arttırması uzun vadede Osmanlı Devleti açısından ciddi bir tehdit unsuru idi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kalmasından korktuğu İsveç kralı Şarl için İstanbul muahedesine bir madde koydurmaya da muvaffak oldu ve Osmanlı Devletine bir ultimatome vererek Şarl'ın ülkeden çıkarılmasını istedi. Bu durum Osmanlı Devleti'ni Rus tehlikesinin farkına varmasına ve savaş için gerekli hazırlıklara başlamasına sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde en önemli meselesi Avusturya'nın bu savaşa dâhil olmasının engellenmesi konusudur. Bu bir anlamda Osmanlı Devleti'nin dış politikada diplomatik açıdan önemli bir başarısı olacaktı. Çünkü bu sayede kaybedilen toprakların bir kısmı kurtarılırken aynı zamanda bu ittifak da parçalanacaktı. Bu hedefe ulaşabilmek için Avusturya'nın bu savaşın haklı sebeplere dayandığına ve kendilerini hedeflemediği konusunda ikna edilmesi gerekmekte idi. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa savaşın müsebbibinin Ruslar olduğunu Viyana hükümetine bildirmesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı Devleti Seyfullah Ağa'yı elçi olarak göndermiş, Rusya ile savaşı zorunlu kılan sebepler ve seferin toprak kazanmayı amaçlamadığı, daha da önemlisi bu seferin Rusya dışındaki diğer devletleri hedeflemediği konusunda Avusturya'ya güvence vermek mecburiyetinde hissetmiştir (Beydilli & Erünsal, 2001). Osmanlı Devleti diplomatik anlamda önemli bir başarı kazanmış ve Avusturya'nın bu savaşa müdahil olmamasını sağlamıştı. Netice olarak Rusya ile yapılan Prut Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmış, Prut Anlaşması ile Karlofça'da kaybettiği bir kısım topraklarını geri almayı başarmıştı. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın askeri açıdan çok önemli bir avantajı kullanamayı Rus ordusunu imha etme yerine anlaşmayı tercih etmesi ve bu anlaşmada tatmin edici bir sonucun alınmamış olması kendisi açısından pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Çünkü bu kadar avantajlı bir pozisyonda böyle bir anlaşmanın imzalanması

Osmanlı Devleti açısından diplomatik bir zaaf ve başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Ancak en azından diğer devletlerin bu savaşa katılmasının engellenmesi ve ittifakın kısmen de olsa parçalanmış olması bir başarı olarak kabul edilebilir.

İttifakı parçalama politikasının başarısızlığı; Osmanlı-Venedik ve Osmanlı-Avusturya savaşı

Rusya ile olan mesele halledildikten sonra diğer aşama Venedik meselesinin çözülmesine gelecekti. Venediklilerin eline geçen Mora Yarımadasının geri alınması o dönemin Sadrazamı olan Ali Paşa'nın hedefi olacaktı. Bu süreçte de aynı Prut Savaşı öncesi izlenen strateji izlenecek ve Avusturya'nın tarafsız kalması sağlanmaya çalışılacaktı. Sadrazam Ali Paşa Avusturya hükümetine Müteferrika İbrahim Efendi ile bir mektup göndererek savaşın sorumlusunun Venedik olduğunu belirtmiş ve Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlamaya çalışmıştır (Özcan, 2007). Ancak bu diplomatik çaba bu sefer işe yaramayacak ve beklentilerin tersine Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ile bir ittifak gerçekleşecekti. Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kazandığı başarı ve ardından gelen Osmanlı- Venedik savaşı zaten Avusturya'yı oldukça endişelendirmişti (Pesalj, 2019). Bu endişe Avusturya-Venedik yakınlaşmasına ve Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletlerin ittifak yapmasına sebep olacaktır. Kayzer tarafından bu ittifakı sağlamak için görevlendirilen komiserler Prens Eugen, Prens Trautsohn, Kont Sinzendorf ve Kont Gundaker Von Starhemberg'in vekâletnameleri 10 Şubat'ta hazırlanarak ittifak antlaşması 13 Nisan'da imzalandı (Karaca, 2019). Bu anlaşma ile bir anlamda Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak'ı parçalama hedefi de gerçekleşmemiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin bu devletleri ittifaktan ayırarak kaybettiği toprakları geri alma çabası olumlu sonuç vermemiş tam tersine Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir ittifakı beraberinde getirmişti. Böylece Osmanlı Devleti hem Venedik ile hem de Avusturya ile savaşmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra harekete geçmiştir. Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın önerisi ile Varadin üzerine gidilmesine karar verildi. O'nun görüşüne göre Temeşvar tarafından gidilirse çok fazla nehir üzerinden geçilmesi gerekeceğini ve bu durumun köprü ve tonbaz yapımını gerektireceğini, bu durumun da bir kısım tehlikeleri beraberinde getireceğini bildirdi. Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa'nın bu önerisi kabul edilerek Varadin üzerine gidilmesine karar verildi (Gökpınar, 2013). Ancak Varadin'de Osmanlı kuvvetleri başarılı olamadı. Petervaradin'de Osmanlı savaş kampı Viyana bozgununda sonra bir kere daha Avusturyalıların eline geçti. Sırbistan, Bosna, Temeşvar, Eflak ve Boğdan güzergâhları açıldı (Ünal, 1974). Netice olarak Temeşvar Avusturya'nın eline geçmiştir. Bu dönemde barış için girişimler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin barış için ön şartı buranın iadesi idi. Ancak Avusturya barış bir yana Belgrat'ı da almak istiyordu (Zinkeisen, 2011). Temeşvar'dan sonra Belgrat'ın da düşmesiyle; Avusturya cephesinde durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüş oldu. Venedik karşısında alınan başarılarla rağmen Avusturya cephesinde durum oldukça ümitsiz bir hale gelmeye başladı. Avusturya, askeri açıdan Osmanlı Devleti'ne karşı bir kısım başarılar elde etse de o dönemde meydana gelen gelişmeler onları da bir barışa sıcak bakmaya zorlayacaktır. Mutavassıt olan devletlerin de çabaları sonucunda ala-hâlihi esası üzerine bir barış antlaşması tesis etmek üzere müzakerelerin yapılmasına karar verilmiştir.

Pasarofça Antlaşması'nda sınır belirleme çalışmaları ve sınır belirleme çalışmalarında karşılaşılan problemler(Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd eden Mekâtib'e göre)

Pasarofça'da yapılacak müzakereler için Avusturya tarafından Wirmond ve Talmann görüşmelere katılmak için belirlenen delegelerdir. Venedik adına Carlo Ruzzini görüşmelere katılmıştır. Antlaşmada arabuluculuk görevlerinde ise; İngiltere adına Robert Sutton ile İstanbul'daki elçileri Stanyan, Hollanda adına Jakob Colyer temsil etmişlerdir (Kurtaran, Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018).

Osmanlı Devletini bu görüşmelerde; şikk-ı sâni defterdarlığına yükseltilen Silahdar İbrahim Paşa ve ikinci delege olarak şikk-ı sâlis defterdarlığı payesi verilen Topçu Ağası (Yirmisekiz Çelebi) Mehmet Efendi temsil etmişlerdir. Bu görüşmelere tercüman olarak Eflak Voyvodası Yenaki Johann Mavrokordoto görevlendirilmiştir (Kurtaran, Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018).

Ancak bu görüşmeler esnasında ortaya çıkan önemli problemlerden bir tanesi Eflak Voyvodasının durumu ile ilgili olacaktır. Osmanlı diplomasisi açısından Karlofça Antlaşması önemli bir dönüm noktası

olacaktır. Bundan sonra imzalanan anlaşma olması itibarıyla Pasarofça Anlaşması diplomatik usullerin yerleşmesi açısından önemli bir yer tutmuştur. Karlofça Anlaşmasında tercümanların oturmasına Osmanlı delegelerinin karşı çıkması dolayısıyla bu anlaşmada da bu sefer Avusturya delegeleri Osmanlı tercümanının oturmasına karşı çıkmışlardır. Bu da aslında protokol açısından önemli bir sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Delegelerin mektubunda;

“Mutavassıt ilçiler dahî nakl iderler ki mukaddemâ Karloyçâda olan musâlahada Çâsârın bir mu’temedi Nemçe murahhaslarının ma’îyyetlerinde ve mu’âvenetlerinde bulunmağa me’mûr olmuşken meclis-i mükâlemeye duhûlü câ’iz görülmeyüb men° olunmuş. Bu takdîrce ayak üzere durub (29-b) tercümânlık eylediği halde iki tuğ ile mansıb sâhibi olmağla kendüye bu mu’âmele horlûk ve hakâret sûretinde görünüb münâsib olmamağla kendüsü gitmeyüb irâde-i kelâm ve elsine-i nasârâyı tekellüme kadîr bir kâtibi olmağla ânı götürüb tercümânlık hizmetimizde istihdâm eylemeğe karar virilmüşdür” (Öge, 2022).

ifadesi ile Eflak Voyvodası yerine O’nun tercümanının bu müzakere sürecine katılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin kendi içerisinde uygulamakta olduğu protokol kuralları da gözetilmiş oluyordu.

Bu savaşlar döneminde sınırların çok sık değişmesi ve savaşlar sonucunda imzalanan anlaşmalarda sınır belirleme çalışmalarını oldukça önemli hale getirmiştir. Sınıname komşu memleketlerle olan sınırlar ile il, köy vakıf ve mülk statüsündeki toprakların sınırlarını belirlemek üzere kaleme alınan ve resmi bir özellik taşıyan belgelerdir (Kütükoğlu, 1998). Anlaşma imzalandıktan sonra sınırların belirlenmesi için komisyonlar oluşturulmak suretiyle oldukça ayrıntılı bir çalışma yapılırdı.

Pasarofça Antlaşmasından sonra sınır tahdit çalışmaları için anlaşmayı imzalayan devletler oldukça detaylı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Anlaşma temessüklerinde sınırların genel hatları ile belirtilmiş olması dolayısıyla sınır tahdit çalışmaları oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü sınır tahdidi esnasında anlaşma ile ilgili genel hükümlerde değişiklik söz konusu olmasa da kısmen daha fazla bölgenin sınırlar içerisinde kalması ya da takas yoluyla bir kısım değişikliklerin olması sağlanabilirdi. Bundan dolayı oluşturulan komisyonların içerisinde o bölgeyi bilen kişilerin olması bir tesadüf değildir. Gerek Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gerekse Venedik sınır komisyonlarını oluştururken oldukça hassas davranmışlardır. Diplomasiyi iyi bilen kişilerin bu komisyonlara seçilmesi sınırlar belirlenirken anlaşmadaki genel hükümlere aykırı olmamak şartıyla daha fazla bölgenin sınırlar içerisinde kalmasına imkân sağlayabilirdi. Bu dönemde sınırların çok fazla değişikliğe uğraması sınır tahdidini daha da önemli hale getirecektir. Sınır değişikliklerine genellikle savaşlar temel sebep olsa da bazen beklenmeyen durumlar söz konusu olabilmektedir. Sırbistan’ın muhtariyet kazanmasından sonra 1833’ten itibaren Timok’un Sırp Prenslğine ilhakından sonra Timok Nehri’nin taşması ve nehir yatağının değişmesi beraberinde sınır problemlerini de getirecektir (Şahin, 2021).

Sınır tahdit çalışmaları için Osmanlı Devleti tarafından Avusturya sınırlarının belirlenmesi çalışmalarına Selânik Mutasarrıfı Mustafa Paşa, Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa, Bosna Seraskeri Osman Paşa görevlendirilmiştir. Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa bu görevini tamamladıktan sonra Erzurum’a atanmıştır. Çünkü 10 Safer 1131 (2 Ocak 1719) tarihli mektubunda bu şekilde unvan kullanması görevini tamamladıktan sonra yeni görev yerine hareket etmek üzere olduğunu beyan etmesi bu durumun bir göstergesidir (Öge, 2022).

Avusturya Tuna hudutları ile ilgili olarak Niğbolu Mutasarrıfı Vezir Ahmet Paşa’nın (Kurtaran, Pasarofça Anlaşması’na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar, 2018, s. 291-292) görevlendirilmesi konusunda yazmamızda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer görevlendirilen muhadditlerin mektupları ve sınır belirleme faaliyetleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer alırken bu konu ile ilgili herhangi bir yazışma bulunmamaktadır.

Sınır temessüklerinin yazımı ile ilgili olarak Ataullah Efendi, Niş kadısı Muhammet Efendi, Müderris Dernaşizâde Abdullah görevlendirilmiştir. Bu çalışmalar için oluşturulan komisyonların oldukça kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Yazışmaların içeriğinden Osmanlı Devletinin mükemmel işleyen bir bürokrasi geleneğinin olduğu görülmektedir.

Sınırların belirlenmesi için görevlendirilen komiserler karşılıklı yazışmalar ile ne kadar kişi ile ve ne zaman nerede olunacağı konusunda birbirleri ile yazışmaktadırlar.

“Zikr olunan âdemlerimiz Belgrâd'dan berren ve âğurluğumuz Tuna ile irsâli için hâlâ Belgrâd'a doğru 'azîmet ve husûsumuza nizâm itmek üzere iz ki İnşâe Allahü Te'âlâ nehr-i Timük Tuna'ya muttasıl olduğu mahalde tahmince şehri-Şevvâl'in üçüncü gününde mevcûd ve ânda temessükât mazmunu icrâsı için kudüm-i lüzûmlarına muntazır ve müterakkib oluruz” (Öge, 2022).

Sınır komiserleri aynı anlaşma müzakeresinde olduğu gibi karşılıklı görüşmeler yapmak suretiyle sınırları belirlemek için müzakereler yapmaktadırlar. Anlaşmazlıkların çözümü için pek çok farklı yöntemler kullanılsa da bazı konuların kendi hükümetlerinin görüşünü almasını gerektirdiği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Bu durumda yazışmaların sonuçlanmasının beklenmesi ve sınır belirleme çalışmalarının tehir etmesi anlamına gelmektedir. Sınır belirleme çalışmalarını uzatan bir başka süreç de sınır komiserlerinin hastalanması veya iklim şartlarının müsaade etmemesi dolayısıyla çalışmaların tehir edilmesi gibi durumlardır. Yazmamızda belirtilen;

“Nehr-i Mâlâtûra geçid virmemekle nehr-i mezbûrun berü tarafında Grad Şaka'ya doğru ve temyîz olunan hudûd beyân olunur” ifadesi ve *“cenerâl-i mesfûr meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda pâşây-ı müşârü'n-ileyh hazretlerinin mahzarında ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idüb birkaç gün mukaddem hasta ve sâhib-i ferâş olduğundan hâlâ mezâhim-i münhıraf olub el-hâlitü'l hazihi at üzerinde meşî ve rûkûya kudretim olmamağla kendim nehr-i Sâva ile sefîneye râkib olub ve her ahşam konaklarda pâşây-ı müşârü'n-ileyh hazretleriyle mülâkî olub ve vaz'ı 'alâyim olunacak hûmkaları mükâleme ve defter itmek üzere sa'f iderim ve Yasânofça kurbunda nehr-i Sâva sâhilinde karşı Tarîçe karyesi mukabelesine varıncaya değin hûmkalar vaz'ına kendi tarafımdan vekîl-i mutlakım olan Râça kûmandânı Obreşt Layd Mandanfrot ismiyle müsemma olan işbu hâzır-ı bi'l-meclis Nemçeyi kendü yerime hasebü'l-iktizâ vekîl eyledim. Ve çâsârımdan dahî (245-a) vekîl nasb itmek için bana izn ve ruhsat virilmiştir”* (Öge, 2022).

ifadelerden de anlaşılacağı üzere hastalık ve bunun gibi sebepler dolayısıyla vekil olarak tayin edilen kişilerin yerine, yine yetki almak suretiyle başka kişilerin görevlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Bu durumda yazışmaların cevaplarının gelmesine kadar görüşmelerin tehir edilmesi söz konusu olacaktır.

Avusturya tarafından Filişman görevlendirilmiş ancak onun yerine genellikle General Petraş hudut tahdidinde bulunmuştur. Avusturya tarafından da sınır belirleme çalışmaları için kalabalık bir heyetin oluşturulduğu görülmektedir. Baron dö Nayberk, Baron Maksimiliyan Tâyken Bâh, Obreşt Layd Mandanfrot, Yâsanofça kapûdânı olan Petkovîk Maklûveş Nâmân, gibi kişilerin de sınır belirleme faaliyetlerinde komiser olarak görevlendirildiği mektupların içeriğindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Görevlendirilen muhadditlerin yanında her ne kadar o bölgeyi tanıyan kişiler bulunsa da bu durum anlaşmazlıkların çözümü için yeterli olmayabiliyordu. Bu durumda her iki taraf da bir anlamda bilirkişi diyebileceğimiz o bölgede yaşayan kişilerin şahitliği ve beyanlarına başvurması sık sık kullanılan yöntemlerden birisidir.

“Yâsanofça kapûdânı olub Petkovîk Maklûveş Nâmân Erâdelik ve Mikaleoş Tepkoyik İskerlâç jağmân ve Kostâniçe kapûdânı Matecik Freñç” ve *“Uziçe kasabası sâkinlerinden Va'iz-zâde Mûsa Âğâ ve dizdâr kethüdâsı elhâc İbrahim Âğâ ve müderris elhâc İbrahim Efendi ve Beşli Âğâsı Muhammed Âğâ ve Keskin Muhammed Âğâ ve Hasan Âğâ ve Valyova dizdârı Ahmed Âğâ ve Fârsân Âğâsı Dilâver Âğâ ve Nişli Ahmed Âğâdan sù'âl olundukda”* (Öge, 2022).

ifadeleri her iki tarafın da kendileri açısından güvenilir gördükleri kişilerin bilirkişiliğine başvurarak kendileri açısından sınırları lehine olacak şekilde düzenleme amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Dolayısıyla her iki taraf da kendi iddialarını destekleyecek kanıtları güçlendirebilmek açısından bilirkişi diyebileceğimizi bu kişilerin şahitliği başvurulmuş yöntemlerden birisidir.

Venedik ile Vinçe Preveze ve Veferendos kalelerinin sınırlarının belirlenmesi için anlaşmada kabul edilen ala halihî esası gereğince bu kalelerin Venedik'in elinde kalması ve etraflarından birer saatlik arazi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Sınırların belirlenmesi için Osmanlı Devleti tarafından Mora seraskeri Osman Paşa'nın nezaret etmesi kararlaştırılmıştır. O'nun nezaretinde Eski Mora defterdari

Osman Efendi, Eski kethüdası Ahmet Ağa ve Narde kadısı Muhammed görevlendirilmiştir. Venedik tarafından ise Zaklise Ayamora ve Körfes muhafızı olan Terezlü Antoni lő Redan görevlendirilmiştir (Öge, 2022).

Pasarofça antlaşmasında ana hatları ile sınırlar belirlenmişti. Ancak muhadditler yapılan anlaşma ile belirlenen sınırları yerinde görerek, tespit yaparak humkalar ((sınır nişanı, sınır taşı) bu şekilde konulmaktadır. Zaman zaman bu görüşmeler esnasında farklı taleplerin ortaya çıkması ve bu anlaşmazlıkların muhadditler tarafından çözülerek karara bağlanması sınırların tespitinde kullanılan yöntemlerden biridir. Venedik muhadditinin Ponda Burnu tabir edilen yerin topları altında olduğu iddiasıyla bir saatlik yerlerinin buradan başlamak suretiyle belirlenmesi gerektiği iddiası Osman Efendi'nin karşı çıkmasıyla yerini başka bir iddiaya bırakmıştır. Savaş zamanında dalyanların mahsullerine iştirak ettikleri ve dolayısıyla tahdit esnasında kendi paylarına düşen mahsülün verilmesini talep etmiştir. Bu iddiaya da karşı çıkılınca bu sefer denizin kendi kontrollerinde olduğu gerekçesiyle dalyanların kendi taraflarına verilmesini talep etmiştir. Aslında bu tür iddiaların ileri sürülmesini bir anlamda pazarlık yapmak suretiyle kendi menfaatleri doğrultusunda daha fazla toprak elde etme amacıyla kullanılan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. O günkü şartlar düşünüldüğünde elbette ki anlaşma esnasında kim nereye kadar olan yerleri kontrol altına almıştır, bunu tam olarak tespit edebilmek oldukça zordur. Bu durumun bu tür anlaşmazlıklara zemin hazırladığı söylenebilir. Aynı durum aslında anlaşma maddeleri müzakere edilirken de son derece büyük önem arz etmektedir. Sınırlar belirlenirken ala-halihi ilkesi üzerinden görüşmeler yapıldığı için görüşmelere katılan murahhasların hangi bölgelerin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olduğunu hangi bölgelerin ise karşı tarafın eline geçtiğini bilmesi son derece önemlidir. Bu nedenle murahhaslar bölgedeki görevliler tarafından gelen bilgiler doğrultusunda sürekli bilgilendirilmektedir. Bu durum aynı zamanda müzakere sürecinin uzamasına da sebep olan bir gelişmedir.

Anlaşma imzalandıktan sonra sınır komiserleri aracılığıyla ana hatları ile belirlenen sınırların ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışma her ne kadar bir harita üzerinde yapılmasa da ancak hiçbir şüphe ve belirsizliğe meydan vermeyecek şekilde oldukça ayrıntılı bir biçimde humkaların yerleri tarif edilmek suretiyle yapılmaktadır. Humkaların konulması esnasında bir anlaşmazlık durumunda o bölgenin güvenilir kişilerinin görüşleri alınmak suretiyle problemlerin çözülmesi kullanılan yöntemlerden birisidir.

Zaman içerisinde hudutnâmeler şekil ve muhteva açısından değişiklik göstermiş taraf olan devletlerin dilleri ile yazılmaya başlamıştır (Kütükoğlu, 1998).

Sınır muhadditlerinin aynı sayıda heyetler ile görüşmeler yapmasının da bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. “*ve cadedi beraber tevâbi'lerimiz ile hâzır olub*” (Öge, 2022). ifadesinin yazışmalarda kullanılması protokol açısından sınır komiserlerinin yanlarında bulunan kişilerin de aynı sayıda olmasının bir gelenek olduğunu göstermektedir.

Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib'de humkaların yerleri oldukça detaylı bir şekilde tarif edilmiştir. Adeta sınırın haritasını çizer gibi bir anlatım söz konusudur. Sınırın nereden başladığı ve ilk humkanın yeri tarif edildikten sonra oradan hangi istikamette ne kadar süre ya da mesafe gidileceği ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra ikinci humka ve diğer humkaların yerleri de aynı şekilde tarif edilmektedir. “Yaplân Sokol ve Vâlyove hudûdu hûmkasından aşağı Sokol ve Vâlyova hudûdlarının Karûbene hudûduna buluşdukları Astâva batûğu Bezeka suyuna döküldüğü mahalle gelince Bezeka Suyu hudûd olub mahall-i mezbûrda bir hûmka” (Öge, 2022). şeklinde tanımlamalar ile hudut humkalarının herhangi bir anlaşmazlığa mahal vermeyecek şekilde tarif edildiğini görüyoruz. Bazen Haç ve Hilal şeklinde humkaların yapılması da rastlanılan bir durumdur. Daha sonraki anlaşmalarda minare şeklinde yapılan humkalara da rastlamak mümkündür (Solak, 2020). Bu humkaların yerleri tarif edilirken verilen bilgilerden aynı zamanda bölgedeki yer isimleri ile dağ, dere, çayırılık, hatta tarla isimlerinin bile zikredilmesi yazmanın değerini daha da arttıran bir özelliktir.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra anlaşma ile ilgili ihlaller olması durumunda yine bu durum sınır tahdidinde görevli olan komiserler aracılığıyla bildirilmektedir.

“Benim devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretleri mahall-i mükâlemde olan İngiltere ilçisi ile Nemçe tarafından (119-a) nehr-i Temyük ve Morova câniblerinin kat'ı hudûduna me'mûr olan Bâron dö Nâyberk küllarına geliüb bast-ı merâm eylediler ki Nemçe tasarrufunda olan Bögürdelen Palankası zabıtinden Belgrâd hâkimine ve ândan dahî mesfûr Bâron dö Nâyberk'e mektûb geliüb hülâsa-i mefhûm bu ki mukâddemâ Bögürdelen ahâlisinden Etsoper Verde Yeşe ve Püzerpüde Yeşe ve °Ali Burutliye ve Turmuş Zeliye ve Mâzenin Bayrakdârı ve Hasan Jorilice ve °Ali Sibâhî ve Muhammed Sûmât ve Sobûlu sipâhî ve Resyâ nâm kimesneler mâh-ı Ramazân-ı Şerifin on beşinci gününde ba°zı Bosnaviler ile vârub zikr olunan Bögürdelen havâlisinde olan ba°zı karyeleri ûrub birkaç köylü ile bir pâpâsı ahz ve esîr eylediklerinden mâ°adâ nehr-i Sâva ile Raçka tarafına odun tahmîli için giden Nemçe sefînesine rast gelmeleriyle gemicilerin birisini kurşun ile ûrub katl ve ikisini mecrûh ve dört neferin dahî esîr idüüb İzvornîk kal°asına götürmeleriyle mâbeynde mün°akd olan şerâit-i musâlaha muktezâsınca mezkûrların esîr eyledikleri kimesnelerin sebilleri tahliye ve utlâk ve fîmâ-ba°d bu misûllü ta°addi ve tecavüzden ihtirâz olunub mâbeynde dostluk (119-b) ve konşuluk merâsimine ve hüsn-i civâra ri°âyet olunmak üzere Devlet-i °Aliyye tarafından mezkûrlara mahsûs fermân-ı °âlî isdâr ve irsâl ve icrâsına himmet buyurulmak için” (Öge, 2022).

şeklinde ifadeler ile bu iddianın içeriği bildirilmektedir. Gerekli tahkikatlar yapıldıktan sonra suçlu bulunanlar ile ilgili işlemler yapılarak karşı tarafa da bildirilirdi.

Sonuç ve öneriler

Esna-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib ve nüshaları sınır tahdit çalışmaları açısından önemli bilgiler içermektedir. Yazmanın içerisinde yer alan mektupların gerek barış görüşmeleri için belirlenen delegelerden gerekse sınır tahdidi için görevlendirilen kişilere ait olması yazmanın değerini daha da arttırmaktadır. Sınır tahdidi, özellikle savaşlar sonucunda sınır değişimlerinin sık yaşandığı dönemlerde daha da önemli hale gelmiştir. Sınır tahdidinde görevlendirilecek kişilerin yetenekli olması ve sınır tahdidinde görevlendirildiği bölgenin coğrafi durumuna hâkim olması oldukça önemlidir. Her ne kadar barış anlaşmalarında sınırlar belirlenmiş olsa da değerlendirdiğimiz dönemde, günümüzdeki gibi sınırların belirlenmesini bekleyemeyiz. O günkü coğrafi bilgilere göre bu belirleme yapılmaktadır. Aynı zamanda her iki taraf delegelerinin de sınırların belirlenmesi hususunda coğrafi bilgilerinin ileri düzeyde olması her zaman mümkün değildir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde o bölgedeki görevlilerden bilgi almak suretiyle sınırların belirlenmesi kullanılan bir yöntemdir. Anlaşmada ana hatları ile sınırlar belirlendikten sonra humkaların yapılacağı yerler konusunda taraflar arasında tekrar müzakereler yapılmaktadır. Bu müzakerelerde tarafların ortak kararı sonucunda sınırlar belirlenmektedir. Elbetteki o günün koşulları düşünüldüğünde bu çalışmanın oldukça uzun bir zaman alacağını söyleyebiliriz. Her bölge gezilmek suretiyle humkaların konulacağı yerlerin belirlenmesi zaman gerektiren bir iştir. İklim şartlarının müsaade etmemesi veya hastalık gibi sebepler dolayısıyla sınır belirleme çalışmalarının daha da gecikmesi söz konusu olabilmektedir. Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib ve nüshalarında yer alan mektuplarda karşılaşılan problemler ve bunların çözümünde izlenen yollar hakkında bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler vasıtasıyla, o dönemde Osmanlı Devleti'nde sınır tahdidinin nasıl yapıldığı, komisyonların nasıl oluşturulduğu ve müzakere süreçlerine ışık tutması açısından önemlidir.

Kaynakça

- Aktepe, M. M. (1989). III. Ahmed. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c.2, s. 34-38). Diyanet Vakfı Yayınları
- Beydilli, K., ve Erünsal, İ. E. (2001). Prut savaşı öncesi diplomatik bir teşebbüs Seyfullah Ağa'nın Viyana elçiliği (1711). *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXII(26), 1-173.
- Gökpınar, B. (2013). *Varadin seferinde organizasyon ve lojistik (1716)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Atatürk Üniversitesi.
- Karaca, Z. (2019). *1699-1739 Osmanlı Avusturya anlaşmalarına göre sınır tespit çalışmaları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Kurat, A. N. (1951). *Prut Seferi ve Barışı (1711)*, C.I. Ankara.
- Kurtaran, U. (2014 Mart). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Avusturya siyasi ilişkileri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, journal of History Scholl (JOHS), 393-419.
- Kurtaran, U. (2018). Pasarofça Antlaşması'na göre yapılan sınır tahdit çalışmaları ve belirlenen yeni sınırlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 285-300.

- Kütükoğlu, M. (1998). Hudutname. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 18, s. 303-304). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mecmû' a-i Mekâtib (Münşeat)*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye kitaplığı. No: 1206
- Mukâvele-i Musâlame ve Mukâtaba-i Mukâleme*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye kitaplığı. No: 4296
- Öge, M. (2022). *Esnâ-ı Musâlahada Tevârüd Eden Mekâtib: Metin ve değerlendirme (Pasarofça Anlaşması (21 Temmuz 1718) sürecindeki yazışmalar)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Balıkesir Üniversitesi.
- Özcan, A. (2007). Pasarofça Antlaşması. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (c. 34, s. 177-181). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pesalç, J. (2019). 1718 Pasarofça barış anlaşması ve Habsburg-Osmanlı ilişkileri. *Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Anlaşması Sempozyumu*, İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Merkez Basım ve Yayınevi, ss. 37-53.
- Solak, M. (2020). Sava ve Una nehir bölgelerinde Osmanlı-Habsburg sınır tahdidi (1741) . *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 1270-1296.
- Suver-i Mekâtib-i Musâlaha-i Nemçe*. Topkapı sarayı Türkçe yazmaları, Revan kitaplığı. No: 1946
- Şahin, G. (2021). Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında "oynak sınır": Timok Nehri'nin mecrasının değişmesi ve karşılaşılan sorunlar (1849-1879). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 221-266.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (Cilt IV, 2.kısım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünal, T. (1974). *Türk siyasi tarihi 1700-1958*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (Cilt V). (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Etik kurul onayı

Makalede Etik Kurul izni alınmasını gerektiren herhangi bir çalışma yapılmamış olması dolayısıyla etik kurul onayı alınmamıştır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.